

Fataburen 1980

Fataburen

1980



Tillverkning af Nationalgrupper till Paris Utställningen 1867

Fataburen



1980

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Ebbe Schön

Omslagsbilden: I Södermans ateljé.
Dockor tillverkas för Parisutställningen 1867.
Akwarell av Fritz von Dardel. Privat ägo.
Foto: Ulla Wåger, Nordiska museet.
Omslagsarrangemang: Håkan Lindström.

© 1980 Nordiska museet och respektive artikelförfattare.
Tryckt hos Bohusläningens AB, Uddevalla 1980

ISBN 91 7108 187 9

Skyttorp – porträtt av en svensk tätort

Eva Fägerborg

Stationssamhällen

Kulturhistoriska undersökningen vid Nordiska museet har på senare år inriktat sina ortsundersökningar på sentida tätorter av typen industri- och stationssamhällen. En av dessa orter är Skyttorp i Uppland, ett litet samhälle med ca 600 invånare. Fram till 1971 var Skyttorp ett stationssamhälle. Detta år stängdes järnvägsstationen och en epok i Skyttorps historia var förbi. I Skyttorp har museet alltså haft möjlighet att studera förändringar och att se vad som kan hända med ett samhälle när järnvägen läggs ner.

Stationssamhälle definieras enligt Gregor Paulsson som ett rent tjänstesamhälle som "utifrån införs i ett socialt fält, t ex en rent agrar bygd och erbjuder detta tjänster som antingen äro för bygden nya eller som förut endast stått att erhålla på långt avstånd på marknadsplatsen eller i köpstaden".

Med järnvägsnätets tillkomst och genom brottsperiod på 1850–60- och 70-talen fick vårt land en mängd nya knutpunkter som mycket ofullständigt kom att sammanfalla med det äldre kommunikationsnätets knutar. De nya samhällena bildades i många fall på platser som var "tomrum" – någon samstämmighet med äldre samhällsbildningar fanns alltså sällan, varken från näringslivs- eller kommunikationssynpunkt.

Om än stationssamhällena vid sin tillkomst ofta var rena tjänstesamhällen drog de dock till sig industrier och andra näringar. Många samhällen växte snabbt och utvecklades till fullständiga stadssamhällen. Enligt Paulsson kan stationssamhällena klassificeras i fyra huvudgrupper.

1. Stationssamhällen som växte upp som förstäder till storstäder.
2. Stationssamhällen som växte upp "på linjen" och som inte blev mer än en husklunga, dvärgsamhällen som har "föga liv utöver att fylla sin tjänstefunktion".
3. Stationssamhällen som växte upp som komplementsamhällen på lagom avstånd från nygrundade produktionssamhällen.
4. Stationssamhällen som växte upp från intet till fullständiga stadssamhällen.

Av dessa fyra huvudgrupper är det samhällen av typ 2 och 4 som i egenskap av självständiga orter är intressanta i den pågående dokumentationen.

Fältarbetet i Skyttorp bedrevs i form av intervjuundersökning och fotodokumentation under två veckor på våren och en vecka på hösten 1978 av två av Kulturhistoriska undersökningens medarbetare. Uppsatsen bygger i huvudsak på intervjuerna.

Skyttorps tillkomst och tidiga utveckling

Hade inte järnvägen varit så hade det inte blivit någon station där på ången inne i skogen. Och hade inte järnvägen funnits till så hade det inte blivit några järnvägstjänstemän. Men nu var det så att det fanns både järnväg och tjänstemän. Hur länge hade då järnvägen funnits där på orten då jag kom till stationssamhället. Ja, ungefär trettio år. Noga räknat var det inte så lång tid.

Små samhällen hade undan för undan vuxit upp invid järnvägsstationerna. På många håll var det ännu som i vilda västern. I de stora skogarna gick elgen stolt fram. Och i hans spår gick tjuvskytten, som inte väjde för att skicka en svärm hagel eller to m en kula efter skogvaktaren. Allt var så nytt, och det gamla ville envist sitta kvar. De gamla skogshuggarna och timmerkörarna och



Genomfartsvägen, Vikstavägen, österut. Närmast kameran fastigheten Högalund från 1907. Foto Jan Raihle, Nordiska museet, 1978.

kolarna levde som förut djupt inne i skogarna. En och annan gång letade de sig fram till stationen i olika ärenden. Handelsbod fanns inte vid station, och ingen skola eller annan samlingssal. Skulle det vara något festligt så var det att på gammalt vis skaffa hem brännvin. Småningom blev dock vildmarken odlad, den vildvuxna andliga vildmarken. Det kom ju så många herrskapsfolk med järnvägen, och det var fint folk som inte slogs och söp, och inte var de ute i skogarna med bössan heller.

Denna målande skildring av Skyttorp innan den egentliga samhällsbildningen startade ger oss en av museets tidigare meddelare, J W Lindström. Han föddes i Tensta socken 1880 och kom som handelsbodbiträde till Skyttorp 1906.

Skyttorp ligger i Tensta socken ca tre mil norr om Uppsala vid Uppsala–Gävle järnväg, invigd 1874. Socken består av två bygdar, den västra starkt uppodlade kyrkbyg-

den kring Vendelsån och den nordöstra kring Fyrisån, ett mer höglänt skogigt parti på moränmark. I denna del ligger Skyttorp, som idag har ca 600 invånare. Från början fanns på platsen bara en bondgård som fick ge namn åt det framväxande samhället. I skogarna runtomkring bodde torpare och småbrukare på ställen med namn som Koltorp, Smedstorp etc. Markerna ägdes av Vattholma bruk. Efter att järnvägen invigts byggdes en banvaktstuga vid Skyttorp. På 1880-talet byggdes stugan ut med en väntsal och Skyttorp började fungera som hållplats. Det ståtliga stationshuset i rött tegel stod färdigt 1898. Några år in på det nya seklet, 1904, köptes marken närmast runt Skyttorp av tre personer, huvuddelen av handlaren Alfred Söderman i Uppsala, och därmed inleddes utvecklingen av stations-samhället. Samma år öppnade Söderman



Samhällets östra del, Åby. Vikstavägen mot väster med gamla skolan närmast kameran. Foto Eva Fägerborg, Nordiska museet, 1978.

ortens första affär i Skyttorps gård. När den ovan citerade Lindström två år senare kom till orten hade Söderman sin affär i en nybyggd fastighet intill stationen.

Näringsliv och sysselsättning

Den viktigaste näringsgrenen i trakten var jordbruk med binäringar. I närheten av den plats där stationen kom att ligga fanns Skyttorps gård och någon kilometer längre österut, i Åsby, låg en annan gård. Runt om bodde torpare, skogsarbetare, kolare på småställen. Många var mångsysslare som kombinerade olika arbeten för att få sin utkomst.

Förr bodde det mycket folk där oppå skogen. Det var torpare, huggare och lantarbetare som hade många ungar. Sen fick dom köpa gårdarna av bolaget . . . Många som bor härnere i Skyttorp nu, härstammar däroppifrån.

I Åsby fanns tidigare två sågar, en ångsåg vid Fyrisån och en vattensåg vid en bäck. Det första företag som startade efter järnvä-

gens tillkomst var Örsmossens Torvströbolag, som exploaterade den stora Örsmossen invid Skyttorp. Från järnvägen gick ett stickspår ut på mossen. Inne i Skyttorp, vid järnvägen, låg en stor torvlada. Hit kördes torven med häst på stickspåret. I ladnan revs torven till strö, packades i balar och kördes iväg med järnvägen, huvudsakligen till Stockholm.

Några år in på det nya seklet etablerades ännu ett företag som exploaterade torvtillgångarna, Brunna Torvströ Aktiebolag. Många äldre skyttorpsmän har någon eller några perioder arbetat ute på mossen.

Dom gick nere i torvschaktena och skar ut torv och la upp i strängar. Styckena var genomblöta och tunga och skulle travas upp runt, ungefär som en snölykta, för att torka. Sen kom två gubbar och bar bort dem till lador ute på mossen.

Verksamheten pågick till 30-talet och återupptogs en period under andra världskriget, nu för bräntorv.

Nästa större företag som grundades på orten var det som sedermera fick namnet

AB Skyttorps Såg och Snickerifabrik. En fabrikör från Alunda etablerade sig 1927 i en lokal som han hyrde av torvströfabriken. 1935 påbörjades byggandet av den nya snickerifabriken öster om järnvägsspåren. 1942 kompletterades den med ett sågverk och 1955 byggdes en ny såg som 1975 ersattes med den nuvarande sågen. 1940 såldes företaget till en byggnadsfirma i Uppsala. Tillverkningen i snickerifabriken var differentierad – köksinredningar, fönster, dörrar och trappor huvudsakligen till byggmästare i Uppsala och Stockholm. De senaste tio åren har fabriken koncentrerat sin tillverkning på fönster. Antalet anställda uppgick 1978 till ca 55 av vilka de flesta var bosatta i Skyttorp.

1946 startade företaget Wallit sin verksamhet i Skyttorp. Grundare var två ingenjörer från Stockholm. Wallit kallades ofta i dagligt tal plattfabriken efter sin tillverkning – plattor för byggnadsindustrin. Plattorna var gjorda av träull och cement, och enligt en f d platschef var företaget 1951 Sveriges största producent av träullsplat-

tor. Parallellt med plattorna påbörjades 1947 tillverkning av sommarstugor i sektioner. Denna del av produktionen utvecklades, och 1952 levererades det första sektionshuset för permanentboende. Husen kallades skivhus efter tillverkningsprincipen.

1977 köptes företaget av Nyckelhus AB, som ingår i Statsföretag. Tillverkningen utgörs av "nyckelfärdiga" volymhus, som tillverkas i sin helhet inne i fabrikslokalerna. Som mest har fabriken sysselsatt närmare 300 personer. 1978 var antalet ca 160. Av de ca 140 kollektivanställda bor endast ett 40-tal i Skyttorp, medan de övriga pendlar från orter runtomkring – som Uppsala, Björklinge, Örbyhus, Österby bruk.

Wallit övertog från början den lokal som snickerifabriken tidigare hyrt, den s k torvladan strax väster om järnvägen. Efterhand har fabriken byggt nya lokaler och expanderat över ett allt större område, bl a marken där Skyttorps gård en gång låg.

Ännu ett företag i trävarubranschen finns i Skyttorp, nämligen Skyttorps Lövträ, eller

Strax efter klockan 16 när arbetet slutat på Nyckelhus och på snickerifabriken. Foto Eva Fägerborg, Nordiska museet, 1978.



"lövsågen" som den kallas i dagligt tal. Företaget är privatägt sedan 1940-talet, då det såldes av den byggnadsfirma som äger snickerifabriken. Lövsågen saluför allt inhemskt lövträ och även en del utländska träslag. Exempel på tillverkning är ämnen till träskor och nyckelharpor, bastupanel och panel till kök och gillestugor.

Sedan järnvägens tillkomst och fram till nedläggningen 1971 har den berett ett antal arbetstillfällen vid stationen och utefter banan. 1954 hade stationen fyra tjänstemän och fyra banarbetare. Fler järnvägsanställda har inte funnits. Under åren fram till nedläggningen rationaliserades bemanningen till en person. 1978 var en förste reparatör stationerad i Vattholma med uppgift att se till hela sträckan Uppsala-Gävle.

Arbetstillfällen för kvinnor har varit sällsynta i Skyttorp, förutom ett fåtal inom serviceområdet, som i butiker och vid posten. Några arbetar inom vårdområdet och några som städerskor. En annan verksamhet som sysselsatt och fortfarande i viss mån sysselsätter kvinnor är hemarbete för företag, huvudsakligen hemsömnad. Även "klämfabriken" i Vattholma (ABA-bolagen med tillverkning av slangklämmor) har haft och har fortfarande hemarbetare, dock ingen i Skyttorp vid fältarbetstillfället. Några enskilda kvinnor har startat egen rörelse, som t ex syateljé, haft s k matkarlar eller arbetat tillsammans med maken i exempelvis eget bageri och kafé. Av 161 anställda vid Nyckelhus var 1978 åtta kvinnor: två i köket, två städerskor, en truckförare och tre på kontoret.

Tidigare har nämnts att många skyttorpsbor förr kombinerade flera arbeten. Ett annat sätt att dryga ut inkomsterna var bärplockning, vilket några av de äldre informanterna berättar om. Bären såldes på torget i Uppsala. "Då fanns det massvis med bär, nu är det bara torra buskar, det är söndersprutat. Skogshallon är svåra att få tag på." En man omtalar också hur han som pojke var med och plockade tallkottar vintertid för en betalning av 2:50 per hektoliter.

Kommunikationer

Landsvägsnätet i trakterna runt Skyttorp har sedan gammalt sin huvudsträckning i nord-sydlig riktning. De större vägarna utstrålar från Uppsala och följer Fyrisåns och Vendelsåns dalgångar. De öst-västliga vägarna har inte varit lika utvecklade. Bebyggelsen var koncentrerad längs vägarna.

Med järnvägens tillkomst koncentrerades också bebyggelsen, men på ett annat sätt – punktvis vid stationerna och inte längs linjen. Järnvägsstationerna i området kom oftast att läggas vid tidigare industricentra (Österby bruk, Dannemora gruvor, Vattholma bruk). I Skyttorp däremot ligger stationen vid en punkt där landsväg från en åkerbruksbygd skär järnvägen. Enligt geografen Sjögren utvecklades en ort som Skyttorp från en liten anhalt till en mer betydande plats just med tillkomsten av landsvägen som förband stationen med socknens medelpunkt. (I detta fall Viksta socken som ligger naturligare till än den centrala bygden i Tensta.)

Efter det att Uppsala-Gävle järnväg, UGJ, invigts 1874 byggdes en banvaktsstuga i Skyttorp. Första gången Skyttorp blir synligt i bolagets avlöningsstat år 1879, då en A Olsson uppbär en avlöning om 5 kr, men detta tycks vara något tillfälligt. 1883 omtalas Skyttorps hållplats och från den tiden fram till nedläggningen av stationen 1971 var järnvägen självfallet den mest betydelsefulla kommunikationen för det lilla samhället. Vad den kom att innebära för godstransporter och persontrafik omtalas på annat ställe i uppsatsen. Sedan järnvägen förlorat sin betydelse för Skyttorp återstår nu den öst-västliga landsvägen som via Sätuna i Björklinge, Viksta och Skyttorp förbinder de två nord-sydliga huvudvägarna E 4 och 290.

Skyttorp har i flera decennier varit en pendlingsort med pendling dels från omlandet in till arbetsplatserna i samhället och dels från Skyttorp till de omkringliggande bruken och naturligtvis till Uppsala.

Numera är Skyttorp ett utpräglat bilsamhälle. "Jag tror att alla familjer här i Skyt-



Snickerifabriken. Denis Fredriksson med över- och understycken till fönsterkarmar. Foto Eva Fägerborg, Nordiska museet, 1978.

torp har bil. Många har två bilar för att de jobbar på var sitt håll." De som inte har tillgång till bil får ta bussen, som 1978 passerade Skyttorp fem-sex gånger på vardagar och ett par gånger lördagar och söndagar. Detta att jämföra med den tidigare täta tågtrafiken. Förutom de vanliga tågen fanns till omkring 1960 ett lokaltåg kallat Stumpen som gick fram och tillbaka mellan Skyttorp och Uppsala fyra gånger om dagen.

De första bilarna i Skyttorp dök upp i slutet av 1920-talet men ännu långt in på 30-talet var det bara ett fåtal som hade skaffat bil. Köpmännen var de första. Folk i allmänhet började skaffa bil efter kriget, berättar en informant.

Taxirörelse har funnits länge i Skyttorp. En av de tidigare ägarna berättar om olika slags körningar. Skolskjutsarna var en viktig del, men även att köra folk till dansbanor och nöjeslokaler i de omkringliggande sam-

hällena. Innan privatbilismen blev vanlig kördes även fotbollslagen i taxibilar till matcherna. Skyttorpsborna i allmänhet åkte inte så mycket taxi, det var mest när tågtiderna inte passade.

Service

Dagens serviceutbud i Skyttorp utgörs av livsmedelsbutik, post, kiosk, skola, lekskola och bibliotek. Jämfört med tidigare skeden i ortens historia har här skett både en utveckling och en tillbakagång – på vissa områden har servicen försämrats medan den förbättrats på andra. Detta sammanhänger naturligtvis med samhällsutvecklingen i stort, inte minst människornas ökade rörlighet.

Som tidigare nämnts etablerades den första affären av Alfred Söderman 1904. Innan dess fanns närmaste affärer i Vattholma och i Viksta by. Så småningom utökades

antalet butiker i Skyttorp till tre: två i centrala Skyttorp och en i Åsby. Numera finns en kvar, de övriga lades ned 1967 resp 1975. Förutom butikerna försåg tidigare även fiskbil, bagarbil och charkuteribil de boende med varor. "Nu bor det mer folk här och finns bara en affär", konstaterar en meddelare. Att det lilla samhället tidigare kunde bära tre butiker förklaras med det stora antal människor som bodde "uppe i skogarna" och handlade i Skyttorp.

En järnaffär, som även sålde jordbruksmaskiner, etablerades i början av 1910-talet av E Larsson. Verksamheten lades ned 1922. Från 1926 och ett tjugotal år framåt drev två kompanjoner en smedja och en reparationsverkstad för cyklar, vagnar och verktyg.

Posten är numera inrymd i radhuset på Knypplavägen. Här hämtar 125 hushåll sin post över disk medan 160 hushåll betjänas av lantbrevbäringen som utgår härifrån. Tidigare har posten haft lokaler i en av butikerna, och ännu längre tillbaka var den sammankopplad med järnvägsstationen. Stationsmästaren Ferm skötte t ex posten mellan åren 1909 och 1917.

Innan lantbrevbäringen infördes för ca 20 år sedan hade affärerna även postservice för sina kunder. Detta innebar att någon från butiken gick till posten och hämtade försändelserna till sina kunder. När dessa kom och handlade fick de samtidigt sin post. Detta system berodde på att posten bara hade öppet "någon timme".

Den första skolan i samhället öppnades 1910 i en nybyggd fastighet i Åsby. Tomten var skänkt av Söderman. Den nya skolan invigdes 1964 och ligger även den i Åsby. Gamla skolan har därefter nyttjats som bostad och är nu i privat ägo. I Skyttorp går eleverna i låg- och mellanstadiet, medan högstadiet åker till skolan i Störvreta. Under senare år har undervisningsorten för högstadiet varierat. Det har varit Tensta och t o m Uppsala.

Lekskolan i Skyttorp öppnade hösten 1977 och hade våren 1978 16 inskrivna fem- och sexåringar. Innan "lekis" öppnade fick skyttorpsbarnen åka skolskjuts till lekskolan i Vattholma. I Vattholma finns också närmaste daghem.

Kiosk har funnits i Skyttorp sedan början av sextiotalet. Nu innehas den av en ung



Lottas livs. Foto Eva Fägerborg, Nordiska museet, 1978.

*Lekskolan med några
av de sexton barnen.
Lekis är öppet tre tim-
mar varje förmiddag.
Foto Eva Fägerborg,
Nordiska museet,
1978.*



inflyttad familj som bosatt sig i stationshuset. De planerar att flytta kiosken in i stationshuset från planen utanför och tänker också utvidga verksamheten med servering.

Biblioteket är inrymt i nya skolan och håller öppet en kväll i veckan. Biograf har funnits i Skyttorp till slutet av 50-talet. "Det var bilarnas fel att biografen fick läggas ner", menar en informant. Bio, kafé och samlingssal var inrymda i en byggnad på nuvarande Nyckelhaustomten, i samma hus där E Larssons järnhandel låg. En informant berättar om hur han här såg sin första film, Mor Annas malliga mjölnare, med Fyrtornet och Släpvagnen.

Något kafé finns inte heller kvar i Skyttorp. Den sista kaféerörelsen lades ned 1959. Från 1943 och fram till nedläggningen drev paret Brolin bageri och servering i en villa vid Knypplavägen. Sommartid hade de också servering i trädgården. Skyttorpsborna själva gick inte så ofta på kafé, men däremot kom gästande fotbollslag och studenter från Uppsala som var ute och reste. Bönder som körde till stationen för att hämta fraktgods brukade också ta kaffepaus där.

Bageri drev Brolins från 1926 till 1958, från början i det hus på Vikstavägen som fortfarande kallas Bagerigården. Brolin och hans kompanjon övertog rörelsen av "Bull-

gumman" som något år tidigare hade startat den. Verksamheter som tidigare funnits i samhället är skrädderi några år på 30-talet, slakteri, åkeri och hantverk som smide och skomakeri.

De bilburna skyttorpsborna reser i dag oftast till Uppsala när det gäller att uppsöka t ex bank, läkare och tandläkare, specialvaruaffärer m m. Grannorten Österbybruk tillhandahåller även den en differentierad service som ganska många utnyttjar. En del menar dock att det är dyrare att handla i Österby. "Den stora orten drar till sig skyttorparna trots att det finns service på mycket närmare håll än Uppsala."

Både unga barnfamiljer och äldre människor gör sina inköpsresor till stormarknaderna i Uppsala. Dit åker man på lördagar eller kanske någon vardagskväll.

Bensinmack finns strax utanför samhället i vägkorsningen på väg 290.

Järnvägens betydelse för Skyttorp

Järnvägens största – och första – betydelse för Skyttorp var självfallet dess roll som samhällsbyggare. Därefter kom järnvägens betydelse som transportmedel för människor och gods. Att det var liv och rörelse vid

stationen omvittnas av många. "Hela vinterna lossade dom timmer och träkol där nere. Timret kördes dit med hästar. På eftermiddagarna var det köer av hästar och karlar ända hit opp mot skolan. Dom skulle ju ha timret tummat. Det stod tummare nere på järnvägen."

Mjölken från Sätuna, Viksta och andra ställen kördes med häst till Skyttorps station och lastades där på tåget. Järnvägsfrakterna försvann på 30-talet och ersattes av mjölkbilar.

För jordbrukarna, berättar en bonde, betydde järnvägen att de tidigare blev leverantörer till mejerierna. "Dom som bodde längre ifrån höll på längre hemma och kändade smör och stod på torget och sålde." Ett annat exempel: "När konstgödningen började komma, samordnade RLF så vi fick en järnvägsvagn till Skyttorp som vi delade på. Vagnarna kom direkt från Köping och vi for ner och hämtade." Medicin till folk och få kunde man också hämta vid tåget.

Industrierna nyttjade järnvägen för sina transporter, så t ex sände Wallit 60–70% av sina sektionshus på järnväg i slutet av 60-talet. Skolungdomarna reste med tåget till Uppsala.

Bästa sättet att åka var med tåg, man kunde läsa läxorna. Nog var vi ett tiotal som åkte, sen var det massor med folk som jobbade i stan som åkte. Det var tre rälsbussdelar, dom var praktiskt taget fulla när vi kom till stan... I sista ändan på rälsbussen satt 'gänget'. Vi pluggade på mornarna och spelade kort på eftermiddagarna. Det var liksom lite status och flott att ha månadsbiljett.

Att järnvägsstationerna mångenstädes fungerade som träffpunkter och samlingsplatser är ett välbekant faktum. Även i Skyttorp var det så; man gick till stationen för att se sista tåget. För barnen var järnvägen en lockande lekplats, för ungdomen var väntsalen den plats där de träffades om kvällarna. För de äldre hade stationen inte denna sociala betydelse, men ofta gick de ner och köpte kvällstidningen vid ett visst tåg.

Några exempel och citat får belysa det ovan sagda:

Populära lekar var att lägga ut femöring-

ar på rälsen och få dem tillplattade. Att gå på syllarna, och att överhuvud taget gå längs spåren var spännande, för det var förbjudet. "Jag gick till och med under tåget en gång när tåget stod på station", berättar en man. Ett annat nöje var att gå efter spåret och leta efter saker som slängts ut från tåget. En annan man, född 1914, brukade som barn sälja liljekonvaljer och gullvivor till tågresenärerna. "Klockan åtta på morron var vi där och efter skolans slut. Vi tog 25 öre buketten, det var stora buketter. Dom buketter som inte blev sålda stack vi i vedtravarna som stod där och sålde igen efter skolan." Samme man berättar vidare: "Station var en attraktion när man var barn. Tio i fyra på lördagarna kom ett tåg ifrån stan, 'brännvinsstumpen', som hade två vagnar och vände här. Då kom gubbarna från stan och var glada i hatten och då skulle man ner och titta."

Om järnvägens funktion för ungdomar berättar en nu 35-årig man:

När vi vart äldre var stationen en träffpunkt på vintern. Vi satt i väntsalen och pratade skit. Vi träffades där och gick sen hem till nån eller gjorde nåt annat. Där satt vi och väntade på att bion skulle börja – stationen fyllde en social funktion. Det kunde bli problem för stinsen, han slängde ut oss när det blev för högröstat.

Många skyttorpsbor saknar järnvägen, inte så mycket för kommunikationernas skull eftersom "alla" har tillgång till bil, utan för den livaktighet som järnvägen stod för i samhället. Skyttorp lever vidare som industriort och bostadsort, järnvägen som kommunikationsmedel har ersatts av landsvägs trafik, den "behövs" inte längre. Men Skyttorp har förlorat en dimension, blivit socialt "fattigare".

Socialt liv

Skyttorp fick från början en både geografiskt och socialt homogen befolkning. De flesta som bosatte sig i det framväxande samhället kom från de närmaste omgivningarna och så är förhållandet också i dag. Merparten av inflyttarna var torpare, små-

brukare, skogsarbetare, kolare etc. Påfallande är hur man kombinerat olika sysslor för att dra sig fram. Den "överklass" som fanns i samhället uppgick till en handfull personer – köpmännen, stinsen och ett par till. I vad mån den sociala skiktningen kunnat spåras geografiskt i samhället är svårt att uttala sig om. Vi har en uppgift om att det var finare att bo i Åsby, "det var liksom diplomatstan", men å andra sidan har ju orten och "överklassen" haft sitt centrum i området kring stationen.

I dag, med många nyinflyttade i de nya villaområdena, är bilden av den sociala sammansättningen inte fullt så entydig, men i stort sett är Skyttorp fortfarande även i det avseendet ett homogent samhälle.

Mycket av samvaron utanför hemmen sker i dag i föreningarnas regi och aktiviteter som inte är organisationsanknutna är tämligen sällsynta. Även umgängesvanorna har, i Skyttorp som på andra håll, förändrats efter televisionens och bilismens segrågång genom landet. "Samhörigheten mellan grannar har helt försvunnit. Man kom och gick förr . . . TV om kvällarna har tagit bort mycket. Då vart det förstört." Men kraven upplevs också som större numera: "Nu ska det vara så fint allting, sju-åtta sorters kakor. Förr var det en bullskiva." En kvinna som kom till samhället 1926 berättar att "när vi var nyinflyttade i Skyttorp hade man ofta gubb-bal då man gick till varandra och spelade och sjöng. Det var inte så många som bodde i Skyttorp då och alla som var i samma ålder umgicks."

Skillnaden i umgängesvanor mellan förr och nu framkommer självklart i intervjuerna med medelålders och äldre personer. Flera av de yngre barnfamiljerna talar dock om ett nutida livligt, informellt umgängesliv med grannarna. En hemmafru berättar: "På somrarna turas vi om att bjuda på kaffe och saft. Ungarna badar tillsammans i en bassäng. Vi solar och sticker." Familjerna på den här gatan tar också vara på tillfällen att ordna större tillställningar. "På midsommar bygger vi in gatan med bockar och björkar. Vi går ner och leker med barnen först. Sen dukar vi ute på kvällen och har fest

själva, ställer ut skivspelare och dansar." De firar även födelsedagar gemensamt och firar semester med knytkalas den 11 juli. De som bor på den här gatan är alla väl integrerade skyttorpsbor, de flesta har sina rötter i orten, de är i ungefär samma ålder, flera är släkt med varandra, de byggde alla sina hus ungefär samtidigt – "på den här gatan har vi vuxit upp tillsammans och byggt tillsammans" – så förutsättningarna för en fungerande gemenskap fanns redan. Kommer man däremot som inflyttare utan någon som helst anknytning till Skyttorp är det svårare att etablera nya goda kontakter. Vi har fått flera exempel på hur samhället kan upplevas ur det perspektivet. "Att komma hit som en utbölning – då blir man uttittad. Första tiden var hemsk . . . jag säger som jag tycker, men här ska man va' fin i kanten." Ett annat uttalande i samma riktning: "Här ska dom skaffa mer än dom behöver fast dom inte har råd. Det ska vara fint utåt."

Gemensamma aktiviteter i ett villakvarter har vi sett exempel på ovan. Även i hyreshusen har man fester ihop, såsom midsommarfirandet 1978: "Vi hade lagt lappar till alla i huset. Dom äldre var med också, men först satt dom på bänkarna vid sandlådan och tordes inte riktigt. Sen gick en fram och sa till dom och då kom dom fram och var med och dansade runt stängen och husen. På kvällen åt vi, och drack med för den delen, och sen cyklade vi till midsommarfesten i Vattholma." Husets invånare ordnade också med en kräftfest senare på sommaren. Då höll de till utanför lekskolan där det finns bord och bänkar. Hela sommaren spelade man brännboll på gården ett par kvällar i veckan.

En gemensam aktivitet, som inte nödvändigtvis har med grannskap att göra, är de syjuntor som för många kvinnor i Skyttorp fyller en viktig social funktion. Flera av våra informanter var med i någon syjunta och en av dem uppskattade antalet juntor till "minst fem-sex" med deltagarantal från fem och uppåt tio stycken. Man träffas hos varandra, i regel var fjortonde dag. Kaffe med mer eller mindre dopp serveras. En kvinna säger om andra syjuntor att "dom

har både tårta, bullar och kakor", medan hennes junta nöjer sig med färre sorter.

För ungdomar som ännu inte flyttat hemifrån och bildat egna familjer kan det vara svårare att finna former för samvaro och aktiviteter. "Är man inte idrottsintresserad finns det inget att göra." Man sitter hemma hos varandra. "Det är synd om dom som är yngre, dom har inget att göra. Men föräldrarna gör inget för att hjälpa dom sätta igång heller." En man som var tonåring i början av 60-talet berättar att man då satt hemma hos varandra och spelade kort och läste tidningar. Och så gick man på NTO som hade träffar i klubblokalen. Det hände också att ungdomarna själva ordnade danser i klubblokalen. Vintertid var väntsalen i stationen samlingsplatsen, sommartid var det kiosken. "Då fanns det trädgårdsmöbel där, nu får dom stå där och hänga."

I en av byggnaderna tillhörande stationen gjordes 1977 ett försök på privat initiativ att ordna samlingslokal för ungdomarna, men man fick lov att sluta när det blev bråk och öldrickning. "Dom kom från Tensta och bråkade" berättar en flicka, och en annan menar att föräldrarna inte hjälpte till att göra i ordning lokalen.

"Efter gammalt", berättar en äldre man, "var Mysen vid Wallit samlingsplats. Där var det dans i idrottsföreningens regi och knytskivor."

Förr var det vanligt att ungdomarna samlades och cyklade till danser i orterna runt omkring. Vid seklets början fanns det även i Skyttorp en populär dansloge, vid Kurbo strax sydöst om samhället. I dag åker man bil till danserna.

Skyttorp har ju till för ett knappt decennium sedan varit ett stationssamhälle. En intressant frågeställning när man studerar det sociala livet är då om det bland de järnvägsanställda utbildats en egen "subkultur" som existerade vid sidan av livet i samhället i övrigt. En annan fråga är hur mycket de järnvägsanställda har påverkat kulturella och sociala mönster i stationssamhällena. Kom de att få ledande ställning i t ex politiken, föreningslivet, sällskapslivet?

Vad Skyttorp beträffar verkar inte järnvägsfolket (utom stinsen) ha haft någon ledande ställning och heller inte utbildat någon markant egen subkultur. Möjligen har orten varit för liten och de järnvägsanställda för få. Skyttorp var ju från början bara en hållplats med banvakt som skötte om biljettförsäljningen. 1891 får banvakten Bergström status som stationsföreståndare och 1906 är han stationsmästare. Vid den tiden har det ståtliga stationshuset tagits i bruk, här finns nu också post och telegraf.

Stationsmästaren, eller stinsen, betraktades vid den tiden och ett par decennier framåt som en överhetsperson i samhället. "Det var en sån där guldstins med snygg uniform" karakteriserar en informant sekelskiftets stationsföreståndare. Andra talar om stinsen som "överklass" eller "bättre" folk. Han var ensam i sin ställning och umgicks inte med sina järnvägskolleger utan med annat "bättre" folk.

Banarbetare och järnvägare umgicks inte med varandra, "det var otänkbart". Järnvägarna ansåg sig vara finare än banarbetarna.

Föreningar

Föreningslivet i Skyttorp domineras av idrottsföreningen, men där finns även en missionsförsamling med ungdomsorganisation, nykterhetsföreningar och politiska föreningar – socialdemokraterna, centerpartiet och folkpartiet. Den politiska aktiviteten är dock låg. En pensionärsförening finns också. Studieförbunden ordnar kurser som lockar många deltagare.

Den i särklass mest betydande föreningen är dock idrottsföreningen. Den bildades 1921 och har nu ett medlemsantal om ca 300, dvs "halva samhället". Föreningen äger en klubblokal centralt belägen i samhället. "Klubbis" är Skyttorps enda profana samlingslokal (förutom ett mindre rum i pensionärshemmets källare) och nyttjas flitigt av organisationer och enskilda. Idrottsgrenarna 1978 var fotboll, skidor och bordtennis. Bordtennis spelas i "klubbis" och i skolans gymnastikhall. Tidigare har man



Idrottsplatsen Örvallen. Foto Jan Raihle, Nordiska museet, 1978.

även spelat bandy och ishockey. Fotboll är populärt, det finns inte mindre än nio lag i olika åldrar, av dem flera dam- och flicklag.

Idrottsplatsen Örvallen strax nordväst om samhället invigdes 1952. Den har nyligen fått en ny paviljong innehållande omklädningsrum, domarrum, duschrum och handikapptoaletter. Ett försök 1950 att ordna en idrottsplats i östra delen av Skyttorp föll enligt en uppgift på att kommunfullmäktiges ordförande som var religiös sade nej; "det var för syndigt med idrottsplan så nära samhället och missionshuset".

Idrottsföreningens problem i dag är bristen på ledare. "Man skulle önska att den yngre generationen var mer engagerad i ledarskap", säger ordföranden.

För ca tio år sedan drev idrottsföreningen bingoverksamhet i klubbhuset. Nu får man i stället tillskott till kassan genom ett lotteri som supporterklubben framgångsrikt driver. Mycket uppskattade är också idrottsföreningens fester i klubbis. Vid dessa tillfällen har allmänheten tillträde.

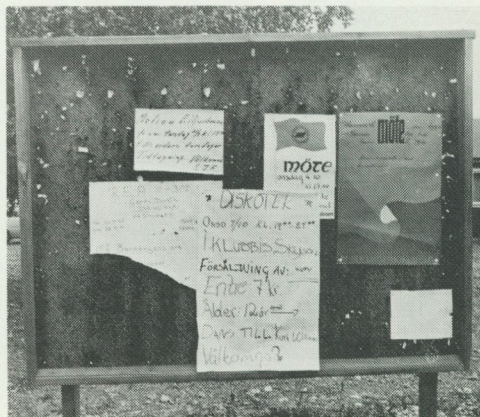
Ett par kalendariska översikter över föreningsaktiviteter i Skyttorp får avsluta

denna kortfattade presentation. Först redovisas årsfesterna i föreningsregi och därefter aktiviteterna under en höstvecka 1978.

6 januari har fackföreningarna fest för barnen med saft och dans kring granen.

Kring Tjugondag Knut ordnar idrottsför-

Anslagstavlan vid "Klubbis" med bla affischer om diskotekdans och socialdemokratiskt möte. Foto Eva Fägerborg, Nordiska museet, 1978.





Dans till Kurt Williams orkester i "Klubbis". Det är nästan bara flickor som dansar, pojkarna sitter på bänkarna eller håller till utanför lokalen. Foto Eva Fägerborg, Nordiska museet, 1978.

eningens damsektion maskerad med pris till de bäst utklädda.

Långfredag har idrottsföreningen äggsexa. Då brukar det vara fullt med folk som förtär ägg och kaffe med tårta och dansar.

Sista lördagen i november firar idrottsföreningen sin årsfest med kaffe, tårta och dans under stor uppslutning av skyttorpsborna.

Från november och framåt jul hålls en rad auktioner av olika organisationer – mis-

sionsförsamlingen, kyrkliga syföreningen, idrottsföreningens damsektion.

Luciafirandet omhänderhas av IOGT/NTO med 14–15 åriga flickor i tåget och småbarn som tomtar. Denna fest hålls som de flesta andra i klubblokalen, men "det brukar vara smockfullt med folk så i år funderar dom på att flytta opp till skolan", berättar en informant.

Hur en höstvecka kan se ut framgår av följande:



Socialdemokraterna samlas till möte i lokalen under pensio-närshemmet. Foto Eva Fägerborg, Nordiska museet, 1978.

IOGT/NTO:s barnverksamhet i klubblokalen. Här leker man "blinkleken". Foto Jan Raihle, Nordiska museet, 1978.



Måndag: ABF:s lekstund för 3–6 åringar i klubblokalen på förmiddagen, på kvällen gymnastik för damer och flickor samt bordtennis i skolan.

Tisdag: IOGT/NTO:s barnverksamhet i klubblokalen.

Onsdag: ABF:s lekstund igen på förmiddagen. På kvällen har socialdemokratiska föreningen och kvinnoklubben möte i samlingsalen i pensionärshemmets källare.

Torsdag: Trafikskola för barn i klubblokalen, bordtennis i skolan, motionsloppning i elljusspåret. Röda Korset har kurs i första hjälpen i lokalen i pensionärshemmet.

Fredag: IOGT/NTO:s sagostund i klubblokalen på eftermiddagen.

Söndag: Söndagsskola i missionshuset.

Fritid och rekreation

När låginkomstutredningen behandlade området fritid och rekreation räknades följande nitton sysselsättningar som fritidsaktiviteter (semestrar redovisas separat): fiske, jakt, trädgårdsskötsel, biobesök, teater-, musei- och konsertbesök etc, restaurangbesök, dans, bokläsning, veckotidningsläsning, gå i affärer, bilutflykter, besöka släktingar, besöka vänner och bekanta, ha släktingar på besök, ha vänner och bekanta på

besök, delta i kurser och studiecirklar, spela musikinstrument, idrotta, syssla med hobbyverksamhet.

Vid en rangordning av dessa aktiviteter efter frekvens kommer umgänge med släkt och vänner högst upp på listan. Andra frekventa aktiviteter är bok- och tidningsläsning samt bilutflykter (bilutflykter är den vanligaste utomhusaktiviteten). Hobbyverksamhet och trädgårdsskötsel kommer därefter. Långt ner på listan finns fysiskt krävande aktiviteter som fiske, dans och idrott och allra längst ner studiecirkelverksamhet, musicerande och jakt.

Hur stämmer dessa uppgifter, som gäller hela befolkningen i riket 1968 med skyttorpsbornas fritidsaktiviteter tio år senare? Umgänge och föreningsliv utelämnas här. Det är naturligtvis vanskligt att dra generella slutsatser ur ett så begränsat material som intervjuundersökningen i Skyttorp, men något kan dock antydas. I stort sett är överensstämmelsen med levnadsnivåundersökningen god. TV-tittande på kvällarna (berörs inte i låginkomstutredningen) är vanligt. Villaägarna sysslar i stor utsträckning med sina hus och trädgårdar. Många bedriver olika typer av hobbyverksamhet, övervägande stickning och virkning bland



Badplatsen Adolfshill vid Fyrisån. Foto Jan Raihle, Nordiska museet, 1978.

kvinnorna och träslöjd och snickeri bland männen. Jagar gör någon enstaka informant, medan fiske roar fler, även kvinnor. De för några decennier sedan populära cykelturerna har ersatts av bilutflykter. Övriga utomhusaktiviteter är promenader – helst på den fornlämningsrika Åsbyåsen – samt bär- och svampplockning i skogarna runtomkring. Flera beklagar avståndet till vatten. Badplats finns visserligen vid Adolfshill i Fyrisån, men vanligare är att ta bilen till Björklingebadet eller Rastsjön.

Beträffande semesterresor är bilsesternar de vanligaste bland de intervjuade i Skyttorp. Det kan röra sig om långa resor på 500–600 mil i Norden eller kortare turer till exempelvis Dalarna. Charterresor söderut har endast en omtalat. Helst söker man sig norrut med bil och tält eller husvagn.

Källor och litteratur

Otryckta

Nordiska museet, Stockholm. EU (Etnologiska undersökningen) 41271, EU 48212 samt uppteckningar från fältarbete i Skyttorp 1978.

Statistiska Centralbyrån. Befolkningsstatistik. *Statens järnvägars arkiv, Stockholm.* Matriklar och äldre avlöningsstater från UGJ. *Riksarkivet, Stockholm.* Kommerskollegii arkiv, fabriker och hantverk.

Tryckta

Fägerborg, Olsson, Raihle, Nordiska museet studerar svenska stationssamhällen. Nord Nytt, ny serie nr 1 1978.

Fägerborg, E., Stationssamhället Skyttorp, i Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen. MKU nr 102, 1978.

Föremål, Bild, Data. Riktlinjer för Nordiska museets samlingsverksamhet. Stockholm 1973.

Låginkomstutredningen. Fritid och rekreation. Stockholm 1971.

Paulsson, G., Svensk stad, del II och III. Stockholm 1950 och 1953.

Rydén, J., Folkskolor och Klockare, Organister och Lärare i Tensta. Tierp 1947.

Sjögren, O, Befolkningsfördelningen i en del af Norra Uppland. (Studier i Svensk bebyggelsegeografi I). Uppsala 1913.

Söderman, I., Uppsala län. Jordbruksnedläggelse och storleksrationalisering 1951–61 (Geografiska regionstudier utgivna av Geografiska institutionen vid Uppsala universitet nr 2). Uppsala 1936.

Summary

Skyttorp – portrait of a Swedish local community

The Department of Field Research at the Nordic Museum has in recent years directed its community research to communities of our days that have grown up around an industry or railway station. One such community is Skyttorp in Uppland, a small place with 600 inhabitants which the Department studied in 1978. Skyttorp is actually no longer a railway station community. Since 1971 no train has stopped at the imposing red-brick station building. But the community lives on; it has two wood-working firms which together employ just over 200 persons. There has also been intense building construction in the last decade.

Skyttorp is one of the communities created through the advent of the railways. When the railways was inaugurated there in 1874, there was only one farm in the locality. Around the turn of the century things started to move ahead in the small community with the railway as main artery. What the railway and the station meant to the people there, and what happened after its closure were interesting points for enquiry in our study of the community. Through interviews and photographs we have charted the form of life in Skyttorp of yesterday and today, with the emphasis on trade and industry, communications, service, and social life.